

**Kjetil A. Jacobsen:
Etter Charlie Hebdo
– Ytringsfrihetens krise i historisk lys.
Forlaget Press. 2016**

Jesper Tække

MedieKultur 2017, 62, 147-151

Published by SMID | Society of Media researchers In Denmark | www.smid.dk
The online version of this text can be found open access at www.mediekultur.dk

Bogen er skrevet af Kjetil Ansgar Jakobsen (KAJ), der er professor i historie ved Nord Universitet i Bodø og tidligere professor ved Humboldt-Universität i Berlin. Den undersøger ytringsfriheden og dennes mediemæssige, filosofiske, politiske, nationale og samfundsmæssige forudsætninger og udtryk. Den er primært et idéhistorisk værk, der fører diskussionerne op til nutiden, hvorved den tillige udgør et samtidshistorisk værk, der kommenterer aktuelle problemstillinger. Emnet er både aktuelt og relevant i en tid, der bl.a. er karakteriseret af Fake News, terroranslag mod nogle af dem, der ytrer sig, hadske blogindlæg, kommentarer og manifeste på nettet. Bogen indeholder en indledning, ti kapitler fordelt på fire dele, en afsluttende betragtning, noter og litteraturliste.

Indledningen fremsætter værkets ærinde og bevæggrunde, og der introduceres til en central skelnen mellem ytringsfrihed og ytringskultur. Ytringsfrihed er et juridisk begreb, mens ytringskultur sætter grænser for, hvad der gælder som ytring. Fx at man skal optræde med fuldt navn, eller opfylde visse krav til høflighed. Indskrænkning af ytringsfrihed i juridisk forstand er en alvorlig sag, medens spørgsmålet om god eller dårlig ytringskultur er en del af den normale redaktionelle og kulturpolitiske diskussion. KAJ skelner videre mellem ytringskultur og ytringsansvar, hvilket muliggør synliggørelsen af det individuelle aspekt; vi har altid et ansvar for at sige til og fra og for at gøre debatten konstruktiv. Retsvæsnets er en dyr, langsom og klodset moderator af det offentlige ordskifte, hvorfor "Ytringsfrihet forutsetter dannelse og folkeskikk og hviler på ytringskultur og ytringsansvar" (p. 18).

Bogens første del præsenterer ytringsfrihedens idéhistorie, der udlægges i lyset af opfindelsen af trykkekunsten og de religionskrige, der opstod i dens kølvand.

I kapitel 1 analyseres første fase af ytringsfrihedens moderne tænkning. Tankerne om ytringsfrihed begyndte som en refleksion over religiøs tolerance og dennes grænser. Ytringsfrihed er en europæisk idé, og den er lokal i både tid og rum. Trykning af Islams religiøse tekster blev først tilladt med Al-Azhar-udgaven af Koranen, der udkom så sent som i 1924 – et halvt årtusinde efter det blev almindeligt at trykke Biblen i Europa. Trykkekunsten giver ikke kun oplysning til en voksende læserskare, idet fundamentalisme forstærkes, når de troende selv fortolker teksterne uden forklaring fra en lærd klasse af eksperter. I 1600-tallet vinder enevælden, der bygger på et professionelt bureaukrati, frem i Europa. Offentligheden disciplineres med restriktiv lovgivning, og publikationer underlægges streng censur. I lande, hvor middelalderens juridiske og politiske friheder overlever, som i England og Nederlandene, gav tænkere som Milton, Locke og Spinoza ideerne om frihed til ytring form. Milton mente, at reformationen måtte videreføres, hvilket kun kunne ske med et frit ordskifte. På samme måde som kroppen, behøver også ånden modstand for at vokse sig stærk. Ifølge Milton er selv falske påstande nyttige for troen og sandheden, da de skærper tanken og fremtvinger modargumenter. Milton var en streng kritiker af forhåndscensur. For Milton bør man skrive og trykke under eget navn, så man efterfølgende kan stå til ansvar for utugt, blasfemi og ærekrænkelse. Ud fra Milton har vi en erkendelse af, at kognitiv kvalitetssikring af det offentlige ordskifte er afgørende for demokratiet, samt at de kognitive processer består af argumenter og modargumenter. Locke er især relevant med sine argumenter for at adskille stat og kirke, medens Spinoza går skridtet videre og argumenterer for, at staten som øverste myndighed bør have det sidste ord i religiøse anliggender.

Bogens andet kapitel flytter fokus fra tolerance til almenvilje og tænkere som Rousseau, Kant, Voltaire og Stuart Mill. Deres århundrede er 1700-tallets oplysningstid, hvor aviserne lå fremme på caféer, hvor der også blev afholdt oplæsninger og foredrag. Ytringsfriheden blev kernen i et politisk program, som i sin konsekvens var revolutionært og åbent for omvæltninger. Folkesuveræniteten var en slags juridisk fiktion om, at enevælden havde sit grundlag i en kontrakt mellem folket og monarken. Oplysningstænkere gav ideen om folkesuveræniteten et nyt og mere konkret udtryk gennem begrebet om almenviljen: Opinionen, som den kom til udtryk i den trykte offentlighed, skulle styre statens udvikling. Deraf afledes den radikale konsekvens, at censuren bør opgives i sin helhed. Det 18. århundredes refleksion over ytringsfriheden behandler mulighederne for, at samfundet gennem ytringsfrihed opnår en række betragtningmåder, der hjælper det med at håndtere eksplosionen af erfaret kontingens. Tænkerne Locke og Voltaire flyttede blikket fra religion til natur; Rousseau retter blikket mod politikken. For Rousseau er mennesket født frit, og borgerens frihed indskrænkes kun af de love, det selv giver. Kun når folket styrer, er det frit. Den sociale kontrakt genererer en god cirkel, hvor borgerne skaber og former staten, som atter skaber og former borgeren. I udvidelsen af Rousseaus overvejelser står Kants publicistprincip centralt. Kant bemærker, at offentlighed har potentiale til at fremme rationalitet. Deltagelse

i offentligheden danner individet til at frigøre sig fra den selvforskyldte umyndighed, og ytringsansvar kan udledes fra det kategoriske imperativ. Både kapitel 1 og 2 byder på afsnit, der diskuterer konsekvenser af tankesystemerne og trækker tråde op til nutidige problemstillinger.

Værkets anden del består af fire kapitler der hver især beskriver ytringsfrihedens historie i et eller flere lande. I kapitel 3 gælder det den historiske udvikling og tradition for ytringsfrihed i England og USA. I kapitel 4 gennemgås Tyskland og Frankrigs traditioner for ytringsfrihed. I kapitel 5 gennemgås Danmark-Norge og endelig i kapitel 6 Norge efter skilsmissen fra Danmark i 1814. Alle kapitlerne sættes i relation til analysen fra bogens første del. Kapitlerne præsenterer landenes udvikling i relation til alfabetisering, antal aviser, oplagstal, karakteren af offentlighed, lovgivning, krige og meget mere. Overordnet viser KAJ med overlegenhed, hvilke historiske udviklingsforløb der har ført til de forskellige landes respektive ytringstraditioner, samt hvordan ytringsfrihed opleves og eksekveres i de forskellige lande.

Bogens tredje del består af to kapitler. Kapitel 7 diskuterer spørgsmålet: har demokratier brug for satire?. KAJ viste i bogens anden del, hvorledes de forskellige stater klarer sig kulturelt og økonomisk bedst med ytringsfrihed i en velfungerende offentlighed, selv om ytringsfriheden aldrig er uden begrænsninger. Kapitlet gennemgår satirens historie og betydning for ytringskulturens udvikling. Sammen med formmæssige og historiske analyser og udredninger, gennemgår KAJ Charlie Hebdo og satirens særlige position i den franske tradition. Kapitel 8 beskriver kunstens funktion og status i demokratier. KAJ placerer den tyske litterat og forfatter Friedrich Schiller, for hvem ikke publicistprincippet men kunsten forsoner den selviske menneskenatur med den gode republik. Kunsten giver både engagement og distance, der fører til refleksion og kritisk holdning, hvorved den foregriber et frit samfund og skaber forudsætningerne for demokrati. I demokratiske samfund nyder kunsten da også en speciel form for ytringsfrihed. Når myndighederne griber ind overfor voldelige, pornografiske og racistiske ytringer, og der findes paragraffer for majestætsfornærmelse, blasfemi, ærekrænkelse og privatlivets fred, gælder dette ikke kunsten, der udgør et frirum for diskussion af alt, der kan ytres.

I bogens fjerde og sidste del, der er struktureret i to kapitler, sætter KAJ analysens resultat op mod det nye mediesamfund. Kapitel 9 viser, hvordan den enkelte borgers øgede frihed til at ytre sig samtidig svækker mediefeltets evne til at selvregulere sig. Sociale medier fører til en svækkelse af grænsen mellem det private og det offentlige rum. Hvor mediecensur før især har ramt nye medier, er de sociale medier gået ram forbi, og mediesystemet er med den svage selvregulering stadig ikke i stand til at udvikle en adækvat ytringskultur. Offentlighedens og ytringsfrihedens nye vilkår genspejler sig i diktaturstaters nedslag på ytringer, terroristers hvervekampagner, lukkede ekkokamre og mediegi-ganter som Googles magt til at regulere adgang til informationer og sites gennem hemmelige algoritmer. Centralt i kapitlet står den kantianske pointe om participation i offentligheden som både kollektivt og individuelt dannende og evnen til at øve selvcensur som et vigtigt element i

den menneskelige dannelsesproces. I det 10. kapitel anvender KAJ de foregående kapitlers iagttagelser til at kommentere, hvad han fra sit standpunkt begriber som ytringskunst i den digitaliserede og globaliserede verden. Dannelse står centralt for KAJ, da ytringsfrihed ikke fungerer uden sammenhæng med en indlært evne til at medreflektere dennes grænser. KAJ ser refleksionsbehovet i ytringskulturens ufuldstændige fremkomst. Efter Breiviks attentat i 2011 har mange norske aviser afskaffet kommenteringsmuligheder, og de, der ikke har, er begyndt at forhåndscensurere indlæg. KAJ ser ikke censurering som ønskelig, men som et nødvendigt tiltag, indtil borgerne har opnået evnen til at selvregulere deres ytringsadfærd. Konklusionen er, at offentligheden endnu ikke har etableret en passende ytringskultur. Det betyder, at det potentiale for fornyelse af demokrati, som de nye medier giver, ikke har indfundet sig. I en verden, hvor 20% af amerikanerne tror, at Obama egentligt er muslim og udlænding, er ekkokamre og konspirationsteorier et kæmpe problem. Dyb kognitiv dissonans er sværere at håndtere på en fredelig måde end meningsforskelle.

Bogens konklusioner er nedslående, var det ikke for et lille efterskrift, hvor KAJ peger mod nogle mulige lyspunkter. For det første er der behov for, at den globale landsbymentalitet må vige for en global urbanitet bestående af verdensborgere. Dernæst er det nødvendigt, at EU vedvarende giver mediemastodonterne modspil, og at FN fastholder sin modstand mod et globalt blasfemiforbud. For det tredje minder KAJ om ytringsfrihedens historiske fordele: Samfund, der historisk har klaret sig bedst, har haft en fungerende offentlighed med sikret ytringsfrihed.

Bogen er på en gang velskrevet og veloplagt. Samtidig er den spækket med viden, der formidles veldisponeret med formidlingsmæssigt overskud, hvorved den fremstår beundringsværdigt gennearbejdet. Den favner både dybt og bredt og giver en samlet og kohærent analyse. Selvfølgelig er der svagheder. Analysen viser efter anmelderens vurdering en uforløst inddragelse af tåget talehandlingsteori og Habermarsiansk diskursetik på den ene side og skarpe Luhmann-inspirerede analyser på den anden. Hertil havde analysen været stærkere, hvis KAJ havde taget konsekvensen af den skarpe analyse af tryk-
keteknologien, der med sin fremkomst medførte krig og samfundsmæssige revolutioner, men som også herigennem lod et helt nyt (medie-)samfund opstå. Problemet er, at det i denne anmelders øjne virker klart, at vi nu befinder os i en lignende revolutionær situation. Opkomsten af digitale netværk og global simultankommunikation ændrer grundlæggende præmisserne for offentlighed. Ytringskulturen og den individuelle ansvarlighed udfordres af ændrede præmisser og kulturelle praksisser. Sagsforholdet kunne have været analyseret konsekvent i bogens sidste del, der i stedet forfalder til at tage lidt tilfældige emner op og diskutere dem i første person (med pronomen "jeg"), hvilket dog til gengæld virker ikke-normativt. Nuvel, der peges på et uforløst demokratisk potentiale ved de sociale medier, men vi får ikke en grundig analyse af problemet/muligheden. Eksempelvis kunne det tages op, at stater og kommuner ikke udfordrer Fake News, alternative sandheder og desinformation systematisk og ikke mindst objektivt. En fri offentlighed ville kunne medinddrages og/eller genkobles i stedet for at agere som eksempelvis Fuck-you-vælgere i det ameri-

kanske rustbælte. Bogen står dog som et gennemarbejdet historisk værk, der lykkes i at fremlægge ytringsfrihedens idéhistorie og føre læseren ad klare linjer fra dens filosofiske grundlag, gennem dens forskelligartede udmøntning i flere europæiske landes historie, og gøre såvel filosofisk ræsonnement som historiske iagttagelser relevante i den nuværende sammenhæng med digitale medier. Sidst skal det for den danske læser bemærkes, at bogen er skrevet i et for en dansker letforståeligt norsk sprog, og at KAJ nok viser Norge en særlig interesse, men at dette aldrig står i vejen for at læse værket som et internationalt bidrag.

*Jesper Tække
Lektor, ph.d.
Institut for Kommunikation og Kultur
Aarhus Universitet
imvjet@cc.au.dk*